

део низа Бога и природе који играју игру унедоглед.” „Кажу да рукописи не говоре, а кад проговоре, не говоре својим језиком”, истиче Миладин, творац рукописа који је био заплет овог романа. Ратко Дангубић, оживљавајући својим романом више генерација једне српске грађанске породице у нестанку, проговорио је језиком више епоха, преносећи исту поруку. Откривајући садржај најпотреснијих прича, испразнио је јавно „кофер-куфер” једне приватне историје, ускладивши ишчезле гласове нашег какофоничног 20. века да још једном посведоче јасну поруку о насушној потреби сећања.

Др Срђан В. ОРСИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
srdjanorsic@gmail.com

ДУБОКИ ИНТЕРПРЕТАТИВНИ ПРОДОРИ У СВИЈЕТ АНДРИЋЕВОГ ДЈЕЛА

Бранко Милановић, *Књиџа о Андрићу*, прир. Душко Певуља, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Бања Лука 2019

Интересовања академика и дугогодишњег угледног универзитетског професора Бранка Милановића (1930–2011) за личност и књижевно дјело Иве Андрића (1892–1975) трајала су дуже од четири деценије, а датирају још од 1956. године, када је завршио студије Историје јужнословенских књижевности и српскохрватског језика на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу, а поготово у годинама које су услиједиле након тога, када је 1962. године на истом факултету одбранио докторску дисертацију „Андрићева есејистика и његово књижевно дјело”. Прву расправу о Андрићевом дјелу објавио је у бањалучком часопису *Пушеви* 1962. године под насловом „Андрићев књижевни почеци”, а последњу расправу о Андрићевом дјелу објавио је 1995. године у бањалучком *Гласу српском* под насловом „Одједи рата у хроникама Андрићевим”. У том стваралачком међувремену, које је било испуњено универзитетском каријером у Сарајеву (1962–1992), Новом Саду (1993–1995) и Бањој Луци (1995–2009), као и бројним другим истраживачким пословима посвећеним дјелима истакнутих писаца, попут Петра Кочића, Светозара Ћоровића, Алексе Шантића и других, Милановић је написао укупно осамнаест текстова о Иви Андрићу. Само пет текстова је раније објављено у неким Милановићевим књигама, а преосталих тринаест

расправа преузето је из зборника радова посвећених Андрићевом дјелу, предговора у издањима појединих Андрићевих књига, као и књижевних часописа и листова у којима су први пут објављени (*Пућеве, Израз, Лейтмотив Мајнице српске, Борба, Наши дани, Глас српски* и сл.). Све текстове је приређивачки окупио и распоредио Душко Певуља, професор Филолошког факултета у Бањој Луци и један од Милановићевих ученика и настављача, у јединственој публикацији под заједничким насловом *Књижа о Андрићу*.

Приређивање Милановићеве *Књиже о Андрићу* организовано је у седам цјелина. Прву и завршну цјелину чине текстови приређивача Душка Певуље. У првој цјелини дата је исцрпна уводна студија „Читање поезике (Бранко Милановић о Иви Андрићу)”, са посебним аналитичким освртима на Милановићева интересовања за Андрићеве књижевне почетке и прве књиге, за Милановићева тумачења основних обиљежја Андрићеве поезике, за истраживање Андрићевих есејистичких увида и исказа, за Милановићеву интерпретацију Андрићевих романа и сл. Завршну приређивачку цјелину чине текстови у којима је Душко Певуља дао неопходне приређивачке и текстолошке напомене, као и биобиблиографске податке и литературу о Бранку Милановићу.

Средишњи дио књиге чине Милановићеве радови о Андрићу распоређени у пет цјелина. Прву цјелину чине текстови: „Андрићеве књижевни почети”, „Андрићеве краковске импресије”, „Дух и природа Андрићевих првих књига”. Другу цјелину чини расправа „Основи Андрићеве поезике”. Трећу цјелину чине расправе: „О значењу структуре Андрићевих романа”, „Андрићева *На Дрини ћуџрија*”, „Андрићева *Травничка хорника*”, „Роман *Госпођица* Иве Андрића”, „Проблеми израза и суштина уметности као теме у приповеткама Иве Андрића”, „*Аникина времена* у делу Андрићеву”, „Игра са смрћу, игра за живот”. Четврту цјелину чине расправе: „Есеји и критике Иве Андрића”, „*Знакови њоред љућа* у Андрићевом дјелу”, „Нова књига Иве Андрића (збирка прича и цртица *Лица*)”, „Мост између нас и света”. Пету цјелину чине текстови: „На маргинама *Травничке хронике*”, „Док хује крила историје”, „Одједи рата у хроникама Андрићевим”.

Милановићево читање Андрићевог дјела почива на веома добрим увидима у пишчеву стваралачку или иманентну поезику, али и теоријску и историјску поезику, које долазе до изражаја не само у Андрићевим иманентним исказима у приповиједној књижевности него још више у његовим теоријским и књижевноисторијским расправама и есејима о писцима и дјелима, као и важним естетским појавама и феноменима. Милановића је у Андрићевом дјелу превасходно интересовао тај међуоднос концепција (теоријских исказа) и њиховог умјетничког (иманентног) поетског отјелотворења. У том смислу, долазе до изражаја добре Милановићеве интерпретације Андрићевих есеја о Вуку и Његошу, Кочићу

и Матавуљу, али и расправа као што су „Разговор са Гојом”, или као што је његова бесједа на примању Нобелове награде „О причи и причању”, а посебно књига разноврсних записа *Знакови ѿред ѿиша*, те приповједака као што су „Аска и Вук”, „Мост на Жепи”, „Мустафа Маџар”, „Пут Алије Ђерзелеза”, „Аникина времена” и романа *На Дрини ћуџрија*, *Травничка хорника* и *Проклећа авлија* и сл.

Милановић је добро сагледавао и Андрићеве књижевне почетке и његове узајамне везе са модернистичким усмјерењем познатијим под именом „хрватске младе лирике” и политичким и књижевним покретом „Млада Босна”. Указује на његове везе са Димитријем Митриновићем, као што тумачи и Андрићеве „краковске импресије” на основу писама која је слао из Пољске 1914. године. У том контексту Милановић сагледава и Андрићев доживљај Првог свјетског рата и појаву двије ране збирке пјесама *Ex Ponto* (1918) и *Немири* (1920).

Међу Андрићевим приповијеткама, Милановић је највише интерпретативне пажње посветио „Аникиним временима”, препознајући у њој све доминантне мотиве и највише пишчеве домете у спајању митског и психолошког казивања. Из тог споја израстао је приказ трауматичне кривице и несрећне судбине главне јунакиње Анике као „фаталне жене”, али и свеопштег трагизма, помијешаног са осјећањем зла и кривице, који су носили у себи младић Михајло, а уз њега и Аника, а што ће се показати као непремостива препрека на путу остварења њихове несумњиве блискости и љубави. Милановић при свему томе на увјерљив начин показује да обоје јунака, и Михајло и Аника, не знају да се узајамно уздигну и снагом љубави превладају унутрашње проблеме већ лице своје несреће прикривају и урањају дубоко у себе. Умјесто да их љубав зближи, она од њих прави два странца који живе у два непремостива свијета. Код Михајла се несрећа исказује кроз суздржану стрепњу и притајени страх од жене због успомене на несрећна љубавна искуства из ране младости, а код Анике се трагична несрећа исказује кроз младачки пркос и ирационално робовање својој необичној љепоти и фаталној моћи тренутног завођења и владања мушкарцима који су били опијени њеном еротиком.

Овом приликом посебно издвајамо репрезентативне расправе о романескном сегменту Андрићевог књижевног рада, о дјелима *На Дрини ћуџрија*, *Травничка хроника* и *Госпођица*, јер је у њима Милановић препознавао најизазовније интерпретативне просторе за разумијевање Андрићевог књижевног свијета.

Милановић указује да је у роману *На Дрини ћуџрија* Андрић посебно издвојио два аспекта: значење легенде и њеног прожимања са историјом, као средишњег питања егзистенције, те значење мостова, као симбола вјечите људске жеље за повезивањем различитих свијетова и превладавања вјечитих супротности у свијету, али и у самој људској души.

У том погледу, Милановић је на лијеп начин указао на интензивне умјетничке везе и прожимања романа *На Дрини ћуџрија* са причом „Мост на Жепи” или са есејом „Мостови”. Милановић наглашава да је у поменутој причи значење моста израсло у симбол „усамљеничке мисли”, док је у роману „мост” постао израз вјечите тежње да се повезују људи и простори, као и да се премости она „црна пруга” у људској души, коју тако интензивно осјећа творац идеје и финансијер градње моста, велики везир Мехмед-паша Соколовић. У структури романа, а у вези са пишчевим односом према легендарном, Милановић као посебно важну издваја епизоду о Радисављевој страдању, којом се умјетнички разграђује једна легенда (о вили која не дозвољава да се подигне мост и повежу обале), а истовремено успоставља друга, о мученичком страдању овога јунака које има и метонимијска значења и указује на трагичну и мартириску судбину сваког поробљеног народа.

У композиционој изразито новелистичкој конструкцији романа, Милановић наглашава да јединство радње управо обједињује симболичко присуство „бијеле линије моста”, присутно на крају сваког поглавља, чиме је постигнуто дубље јединство дјела, упркос томе што се радња протеже од средине 16. вијека до почетка Првог свјетског рата. Отуда сви ти бројни и разнолики поступци и мотиви, који су временски међусобно удаљени, у роману *На Дрини ћуџрија* на функционалан начин се прожимају, успостављајући Андрићеву поетичку мисао о дубљој узрочности и условљености историјских кретања. Видљиво је то подједнако у мотивима који описују трагичку судбину и патњу мајки које прате дјецу док их одводе османски завојевачи узимајући „данак у крви”, као и мотивима у којима мајке распопућене страхом и болом испраћају српске младиће приликом аустријске мобилизације на почетку Првог свјетског рата и шаљу их у безумни рат против сопственог народа и једнородне браће с друге стране ријеке Дрине.

Милановића са наратолошког становишта посебно занимају они аспекти казивања у којима се у роману смјењују и на креативан начин укрштају објективно (хроничарско) приповиједање, које одређује као „непристрасно ја приче”, са пишчевим медитативно-есејистичким коментарима у којима долази до изражаја лично искуство. Нарочито је то препознатљиво у епизодама у којима приповиједа о нараштају „побуњених анђела”, што је несумњива лозинка за генерацију којој је припадао и сам Андрић. Захваљујући томе Андрић је плодносно укрштао причу и критички коментар о њој, што је отворило просторе за контрапунктирање двије антрополошке визије и два концепта живота.

Пишући о роману *Травничка хроника* Милановић је пошао од пишчевог односа према имагинацији историјске грађе, а затим је усмјерио пажњу на Андрићеву карактеризацију ликова Давила и Дефосеа, зато што у њима најпотпуније долазе до изражаја пишчеви (ауто)поетички

погледи. Захваљујући томе *Травничка хроника* проблематизује велике теме свеколике људске цивилизације, као што су однос историје и религије, као што је казивање о ратовима и побунама, о надама и страховима, те о различитим другим питањима људске егзистенције. Зато се и може потврдити као основано Милановићево закључивање да иако је роман *Травничка хроника* везан за збивања из 19. вијека, у његовом умјетничком подтексту постоје и дубље симболичке везе са непосредним ратним догађајима и опором стварношћу окупираног Београда за вријеме Другог свјетског рата, када је Андрић и написао ово дјело. Милановић на лијеп начин истиче прстенасту композицију романа, бројна понављања и аналогije, што је веома блиско умјетничком поступку који је примјењен и у роману *На Дрини ћурија*. Милановић наглашава да је почетак *Травничке хронике* обиљежен старосједлачком изреком: „Ми смо на своме, а ко дође на туђем је и нема му станка”, док је епилошки дио дјела сав у знаку „пророчког испуњења ове девизе”, чиме Андрић потврђује темељно начело свога схватања умјетности као вјечите тежње да се дубоко продре у коријене људске егзистенције.

Милановић је значајну интерпретативну пажњу посветио и трећем Андрићевом роману, *Госпођица*, наглашавајући да је слика рата приказана као „тамна сенка опаких и непредвидљивих догађаја”, који су се одвијали у Сарајеву у току Првог свјетског рата. Због свега тога у роману се препознаје и снажна пишчева аутобиографска пројекција и доживљај стварности, што је и разумљиво ако имамо у виду да је дјело написано 1943. и 1944. године током окупације Београда у Другом свјетском рату. Међутим, независно од тога Андрићева наративна пажња усмјерена је преваходно на личност главне јунакиње Рајке Радаковић, која је на све начине настојала да пренебрегне ту ратну стварност која је окружује и да се затвори у свијет „добровољне самоће”, вјерујући да ће у њој пронаћи уточиште и одбрану од сурове збиље. Суштински проблем је у томе што главна јунакиња у том свијету самоће, а руковођена очевим предсмртним завјетом да буде мудра и опрезна, те да не вјерује људима и да се чува од расипничког начина живота, тоне у потпуну мизантропију и страст зеленашења и тако постаје дехуманизовано биће које кида све везе са свијетом који ју је окруживао. Управо у тој приповиједној равни највише и долази до изражаја Андрићева способност да са много суптилности постигне логичну и веома квалитетну психолошку анализу. Нарочито се то огледа у новим животним околностима са којима се суочила Рајка Радаковић након пресељења у Београд, када је направила несхватљиву грешку и на лаковјеран начин у тренуцима слабости дозволила да је обмане елегантни варалица Ратковић и узме јој на позајмицу већу суму новца коју никад није ни намјеравао да јој врати.

При томе је Андрић кроз читав роман намјерно подвлачио и анализирао са свим могућим преображајима ту јунакињину хладну затвореност

и упадање у зеленашку страст тврдичења и безочног стицања, а истовремено нас вјешто припремао за све оно што ће се на крају романа тако неизбјежно десити, а огледа се у упадању јунакиње у потпуну параноју и жељу за патолошким чувањем новца.

Милановић приликом анализе посебно потенцира питање стојне тачке приповједача и перспективе приповиједања у роману, која јесте на први поглед објективна тачка трећег приповједачког лица, али је истовремено кроз наглашени доживљени говор јунакиње и дубинске монолошке исказе изразито драматизована и приближава се субјективној форми првог приповиједног лица. Отуда се у појединим дијеловима романа и намеће читалачки доживљај потпуно спонтане реализације казивања, као да прича тече сама од себе и потпуно независно од писца и његове главне јунакиње.

Расправе Бранка Милановића о дјелу Иве Андрића показују да је веома пажљиво и посвећено читао различите аспекте пишчевог дјела, те да је успоставио равнотежу између поетичких, есејистичких, лирских, приповиједних и романескних потенцијала и несумњивих вриједности тог дјела. Окупљени на једном мјесту, уз пажљив приређивачки рад Душка Певуље, сви наведени текстови добијају једну нову вриједност, а тиме показују и да је Бранко Милановић био префињени читалац и да је остварио продубљене интерпретативне продоре у умјетнички свијет и идеје Андрићевог дјела, који су и данас актуелни и нису ништа изгубили од своје аутентичности. Појава ове књиге изнова нас обавезује да се вратимо изворном читању и разумијевању Андрића, а самим тим представља и најбољи начин одбране Андрићевог дјела од повремених савремених политичких злоупотреба и намјерних фалсификовања, клеветања и извртања богатог и изнад свега хуманистичког свијета идеја које носи Андрићева књижевна умјетност.

Научно и књижевнокритичко дјело Бранка Милановића обиљежава неколико веома важних монографских издања. Издвајамо књиге: *Андрић* (Загреб, 1966), *Од реализма до модерне* (Сарајево, 1972), *Дошлицаји и зрачења* (Бања Лука, 1987), *Студије из српске књижевности* (Пале, 2011). Равноправно мјесто заузимају и његови приређивачки послови и текстолошки рад на издањима дјела сљедећих писаца: *Сабрана дјела Светозара Ђоровића у десет томова* (Сарајево, 1967), *Изабрана дјела Алексе Шантића у пет томова* (Сарајево, 1972), *Сабрана дјела Петра Кочића у четири тома* (Бања Лука, 1987). Поред свега тога, саставио је и двије књижевне хрестоматије: *Новија књижевности* (у тротомној *Босанскохерцеговачкој књижевној хрестоматији*, Сарајево, 1971), *Иво Андрић у свјетлу кристике* (Сарајево 1977. и 1981). Најновија *Књига о Андрићу* која је сачињена из осамнаест расправа написаних о дјелу Ива Андрића, а које је окупио на једном мјесту и на лијеп начин приредио за штампу Душко Певуља, представља заокруживање целокупног научног дјела

Бранка Милановића и потврђује на најбољи начин креативност и отвореност његовог интерпретативног метода према најразличитијим теоријским приступима и књижевним поетикама. Управо та врста отворености и научне ширине омогућила му је да на репрезентативан начин тумачи дјело једног од најбољих писаца српског језика и јединог нобеловца у српској књижевности.

Др Горан М. МАКСИМОВИЋ
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

ПРЕПИСКА ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ КАО ЕПИСТОЛАРНИ РОМАН-РЕЧНИК И ПОРОДИЧНА ХРОНИКА

Десничин еписџолар. Свезак 1, 1910–1945, Драго Роксандић (ур.), Филозофски факултет – FF press, Загреб 2019

За књижевни опус Владана Деснице данас се више не може говорити, као што је то некада са разлогом чињено, да је неправедно скрајнут, запостављен, сведен на једно главно пишчево дјело, његов монументални роман *Прољећа Ивана Галеба*. Разлог томе су, између осталог, али у првом реду Десничини сусрети, који се у континуитету одржавају већ петнаест година, доносећи у зборницима радова проистеклим са сада већ традиционалних скупова нове увиде у пишчев књижевни рад и нову грађу из његове богате оставштине. Досадашњи врхунац напора у научној обради текстуалног материјала затченог у Десничиној списатељској радионици дошао је са публикавањем првог тома његове преписке, коју је предано, уз помоћ сарадника, приредио Драго Роксандић, професор емеритус Филозофског факултета у Загребу, оснивач и уредник Десничиних сусрета.

Осим уредничког предговора, *Десничин еписџолар. Свезак 1, 1910–1945* пропраћен је текстовима Јадранке Брнцић, која је статистички прецизно и аналитички темељно интерпретирала овај сегмент ауторове преписке, затим Вирне Карлић, која је сажето а зналачки указала на језичку разноликост и богатство прибраних писама, и Сање Роић, која се претежно бавила италијанским језичким и културним наносима у преписци, указујући на њен снажан литерарни потенцијал. Посебну занимљивост и драгоцјеност доносе ликовни прилози, међу којима се налазе неке до сада необјављене фотографије, разгледнице, честитке, позивнице